

MEANDER: SONSUZ ÇİZGİNİN TARİHSEL VE SANATSAL DEĞERLENDİRİLMESİ

MEANDER: HISTORICAL AND ARTISTIC EVALUATION OF THE INFINITE LINE

Laleş USLU AZARAK* - Sahure YARIŞ**

Öz

Tarih boyunca kültürlerin kullandığı birtakım semboller günümüze değin kesintisiz bir şekilde kullanılmıştır. Bu kadim sembollerden biri de meander motifidir. Sonsuzluk, birlik, yaşam döngüsü, koruyuculuk vb. anlamları içeren bu sembolün gamalı haç, kesik meander, ağaç meander vb. versiyonlarının olduğu çeşitli eserler üzerine işlenen meander motiflerinden anlaşılmaktadır. Hemen hemen tüm kültürlerde görülen ve Paleolitik Çağ'dan günümüze kadar gelen bu motifin tapınak ve mezarlarda da işlenmesi nedeniyle bir kutsiyet taşıdığı anlaşılmaktadır. Dünyanın en uzun devletlerinden biri olan Bizans; çizgi ve ahengi, şekil güzelliği ortaya çıkarmakta süsleme sanatını kullanmıştır. Bu sanatta bitkisel, geometrik ve figüratif kompozisyonlarla çeşitlilik sergilenmiştir. Özellikle de geometrik kompozisyonlar içerisinde kendine yer edinen meander motif; anıtsal yapılarda antikite kökenli motif olarak uygulanmıştır. Benzer motifin Türk İslam süsleme sanatlarında da işlendiği görülmektedir. Asya'da yaygın kullanılmış en eski semboller arasında yer alan motif, gamalı haç veya svastika olarak da çeşitli isimlerle kullanılmıştır. Tek bir şeridin köşeli kıvrımlar meydana getirmesiyle oluşan motif, birbirini kesen iki şeritle işlenmesiyle daha zengin bir görünüme kavuşturulmuştur. Zikzak çizgilerinin enine ve boyuna tekrarlanmasıyla da daha girift motifler elde edilmiştir. Geometrik süsleme çeşidi içerisinde genellikle bordürlerin süslemesinde kullanılmasının yanı sıra sanatçılar sonsuz yüzey motifini olarak da yüzeylere işlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Sembol, Meander, Antik Dönem, Bizans, Türk İslam

Abstract

Some symbols used by cultures throughout history have been used uninterruptedly until today. One of these ancient symbols is the meander motif. It is understood from the meander motifs engraved on various works that this symbol, which includes meanings such as infinity, unity, life cycle, protection, etc., has versions such as swastika, cut meander, tree meander, etc. It is understood that this motif, which is seen in almost all cultures and has come from the Paleolithic period to the present day, carries a holiness due to its processing in temples and tombs. Byzantium, one of the longest states in the world, used the art of ornamentation to reveal line and harmony and shape beauty. In this art, diversity is exhibited with herbal, geometric and figurative compositions. In particular, the meander motif, which has a place in

Article Info

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 23/12/2025

Kabul Tarihi: 25/02/2026

Atıf

Uslu Azarak, L., & Yarış, S. (2026). Meander: Sonsuz çizginin tarihsel ve sanatsal değerlendirilmesi. *Anasay*, (33), 218–239.

Research Article

Received: 23/12/2025

Accepted: 25/02/2026

Cite this article as:

Uslu Azarak, L., & Yarış, S. (2026). Meander: Historical and artistic evaluation of the infinite line. *Anasay*, (33), 218–239.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Sezai Karakoç Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Dicle University, Sezai Karakoç Faculty of Literature, Department of Archaeology e posta: lalesuslu@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-1429-4364>

** Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Sezai Karakoç Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Dicle University, Sezai Karakoç Faculty of Literature, Department of Archaeology e posta: cinarsahure@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-1789-7470>

Corresponding author: Laleş Uslu Azarak, lalesuslu@gmail.com

geometric compositions, has been applied as an antiquity motif in monumental structures. It is seen that a similar motif is also embroidered in Turkish-Islamic ornamentation arts. The motif, which is among the oldest symbols widely used in Asia, has also been used with various names as the swastika or swastika. The motif, which is formed by a single strip forming angular folds, has a richer appearance by being processed with two intersecting strips. More intricate motifs were obtained by repeating the zigzag lines transversely and longitudinally. In addition to being used in the decoration of borders in geometric decoration, artists also embroidered surfaces as an endless surface motif.

Keywords: Symbol, Meander, Ancient Period, Byzantium, Turkish İslam

EXTENDED ABSTRACT

Symbols are one of the ways of expression that people have used, attributed holiness and attributed iconographic meanings since the Paleolithic period. Symbols, which are kind of indirect expressions, have been used for purposes such as influencing communities in fields such as art, philosophy, politics, religion, etc., giving spiritual power to a material element and embodying abstract mystical information. Symbols encountered in all areas of life are seen as a means of explaining concrete thought through abstract thought and conveying the messages they want to convey to communities in this way. One of the symbols in question is the "meander" motif, which is the subject of the study. Meander motif is generally defined as the geometric decoration formed by the interlacing of right-angled or curved folds consisting of a line or band. As the origin of the word, it was called "Maiandros" or "Menderes" because it evokes the shape formed by the Menderes river in Western Anatolia by drawing bends.

The versions of the meander motif known and applied since the Paleolithic Age can be found in rock drawings, sculptures, ceramics, architectural structures, handicrafts and clothing examples.¹ It is seen that this motif, which has been used since the Paleolithic period, has been used in different shapes and meanings in Mesopotamian, Anatolian, Greek, Roman, Byzantine, Turkish-Islamic arts. The swastika motif, which is another version of the earliest known meander motif today, was found in the Late Paleolithic Kostenki and Mezinsk settlements near the city of Chernigov, Ukraine. One of the earliest examples of swastika depictions, which are different variations of the Meander motif, is seen in the Early Neolithic settlements in Mesopotamia and Anatolia. It is understood that the meander motif, which is engraved in many branches of Greek art, symbolizes eternity, unity, the labyrinth of life and protection. The meander motif was also seen as a symbol of a serpentine path like a labyrinth, or a continuous flow of waves and life, or a fertile harvest. It is understood from the fact that it was seen on various works of art in which the meander motif was used in the Roman Period. One of these works is the Temple of Augustus.

In addition to the fact that Byzantium manifested itself in the period of ethnic, cultural and social differentiation with the division of the Roman Empire into two in 395, the traditions inherited from Rome, the aesthetic knowledge of the Hellenistic age of ancient Greek civilization, the mystical feelings of the Christian faith, the creative power and experience of the Anatolian people contributed greatly to the formation of the art showing the existence of the Byzantine Empire in the history of civilization. Byzantine art has many branches of art in which they reveal the beauty of line and harmony and shape. Among these branches of art, the art of ornamentation is diverse with herbal, geometric and figurative compositions. The meander motif, which has a place in geometric compositions, draws attention in terms of being the motif of antiquity seen in the monumental painting of the capital buildings of the period in many branches with its order and balance. There are examples of brick facade decorations in the Byzantine period. One of the most beautiful examples is the Khora Monastery Church Parekklesion dome on the inner surfaces of the window arch and the upper surface of the apse arch; it is possible to see the Lips Monastery on the southern church apse facade at the top of the apse window in the Khristos Soter Church. Symbols, which have existed since the existence of mankind, continue to be the mirror of cultures

as well as being used as a sign language. Symbols inspired by animals, nature or any object are not only aesthetic and ornamental, but also a concrete way of expressing people's feelings, beliefs and thoughts. One of these symbols is meander. Meander, which has been processed since ancient times, has been processed in many cultures. This motif, which is also referred to by various names as the swastika or swastika, is among the oldest symbols that have been widely used, especially in Asia. It has taken its place in the rich ornamentation repertoire of Turkish Islamic ornamentation arts. The most prominent feature in the ornamental arts with Islam is the avoidance of human and animal figures as they are. For this reason, herbal and geometric ornaments have developed in Islamic ornamentation arts. One of the geometric decorations is the meander motif.

The motif, which means the path of love in Turkish, has continued to be embroidered in both architecture and small arts since the time of the Karakhanids, the first Turkish Islamic state. In architecture, the motif, which was created especially with the arrangement of bricks, was used in the 12th century after the Ghaznavids and the Great Seljuks.- In the 13th century, we see it in Anatolian Seljuk art. In this period when the motif is most intensely processed, the crown appears as a border, especially on the doors. The meander motif, which has a place in rich ornamentation varieties with the principalities and the Ottoman period, has always maintained its existence throughout Turkish Islamic art by being processed in small art branches such as tile, metal, wood and carpet.

Giriş

Semboller, Paleolitik Çağ'dan beri insanın kullandığı, kutsiyet atfettiği ve ikonografik anlamlar yüklediği ifade yollarından biridir. Bir nevi dolaylı anlatım olan semboller sanat, felsefe, siyaset, din vb. alanlarda toplulukları etkilemek, maddi bir unsura manevi güç kazandırmak ve soyut anlamdaki mistik bilgileri somutlaştırmak gibi amaçlarla kullanılmışlardır. Yaşamın her alanında karşılaşılan semboller, somut düşüncüyü soyut düşünce yoluyla açıklayabilme ve bu şekilde vermek istediği mesajları topluluklara ulaştırma aracı olarak görülmektedir (Uslu Azarak, 2023, s. 294).

Sembollerin daha çok ezoterik bilgi olarak çeşitli alanlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ezoterik bilgiler; herkese açıklanamayan, gizli, gizemli bilgiler demektir. Bu bilgilere ulaşabilmek için belirli eğitimlerden geçip disipline olmak gerekmektedir (Topal, 2022, s. 14). Ezoterizmde simgesel düşünme, insan özünün bir parçası olup dile ve yargılara dayalı düşüncüyü öncelemektir. Simge, gerçeğin diğer tüm bilgi araçlarına meydan okuyan bazı yanlarını -en derin olanları- açığa çıkarmaktır. İmgeler, simgeler ve mitler “psike”nin bir gerekliliğe cevap verme veya varlığın en gizli özelliklerini açığa çıkarma gibi bir işlevi yerine getirmektedirler. Her tarihsel varlık, tarih öncesi insanlığın büyük bir parçasını kendinde taşımaktadır (Eliade, 2017, s. 21). Kültürel bağlamda bazı sembollerin anlamları zamanla değişmemekte; ancak çizgiler, şekiller, renkler birleşerek önceden edinilmiş bilgi veya deneyim aracılığıyla tanıdık gelen şeylerle ilişkilendirilen nesnelere dönüştürülmektedirler (Manceff, 2022, s. 153).

Söz konusu sembollerden biri de çalışmanın konusu olan “meander” motifidir. Meander motif, genel olarak bir çizgi veya banttıan oluşan dik açılı veya eğrisel kıvrımların birbiri içine geçerek oluşturduğu geometrik bezeme olarak tanımlanmaktadır (Erhat, 1997, s. 198). Kelime kökeni olarak da Batı Anadolu'daki Menderes nehrinin bükümler çizerek oluşturduğu şekli çağrıştırmışından dolayı “Maiandros” veya “Menderes” olarak adlandırılmıştır (Eken, 2009, s. 15; Erhat, 1997, s. 198).

Tarih boyunca birçok kültürün sanatında yer alan bu motifin geniş bir kullanım alanına sahip değişik tipleri mevcuttur. Bu tipler arasında kesik meander, çengel meander, ağaç meander ve mazgal meander sayılabildiği gibi ayrıca Hellenistik dönemde haç motif olarak da karşımıza çıkmaktadır. Paleolitik Çağ'dan beri kullanıldığı anlaşılan bu motifin Mezopotamya, Anadolu, Yunan, Roma, Bizans, Türk-İslam sanatlarında farklı şekil ve anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Çalışmada söz konusu motifin Arkeoloji ve Sanat Tarihi açısından işlenişi ve tarih

boyunca aldığı biçimler ile ikonografisi konuyu sınırlandırma adına belli başlı örneklerle ele alınmıştır.

Meander Motifinin Mezopotamya, Anadolu, Yunan ve Roma Kültürlerinde Kullanımına Genel Bir Bakış

Çeşitli halkların kültür ve sanatlarıyla ilişki kurmanın yöntemlerinden biri, onların görüş ve inançlarını olabildiğince iyi anlamaktır. Birçok durumda inançlar sanat eserleri ve tarihi-kültürel eserler üzerine çizilmiş motifler ve resimler şeklinde ortaya çıkar; bu nedenle, bu desenlerin tanınması büyük önem taşımaktadır. Kıvrımlı desen olarak adlandırılan meander motifi, tarih boyunca çeşitli kültürler arasında sembolik ve dekoratif bir düzenleme olarak kullanılan motiflerden biridir. (Samanian & Hasanzadeh, 2013, s. 1).

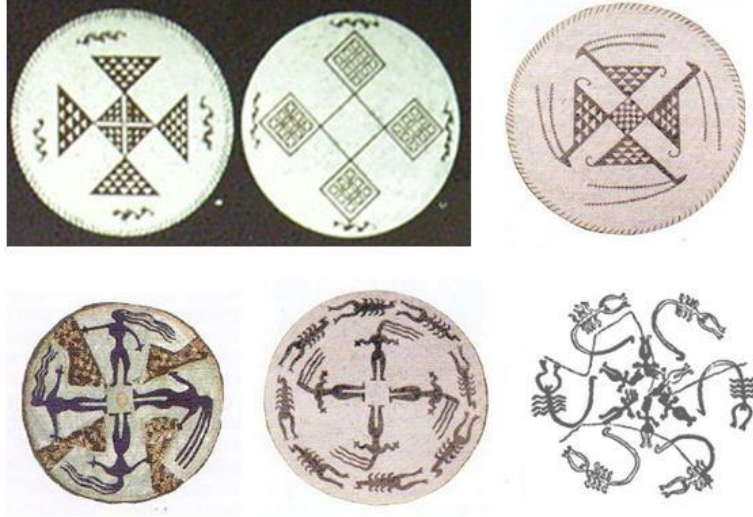
Paleolitik Çağ'dan itibaren bilinen ve uygulanan meander motifinin versiyonlarına kaya üstü çizimlerde, heykellerde, seramiklerde, mimari yapılarda, el sanatları ve giyim eşyaları örneklerinde rastlanmaktadır (Avşar, 2020, s. 120). Meander, birçok kültürde yer aldığı için ikonografik açıdan her kültürün kendi yorumu bulunmakla birlikte bu konudaki tüm anlamsal varsayımların ortak noktası, bu simgenin yaşamın temel ilkesi olan süreklilik ve dönüşümü ifade etmesi yönündedir (Wilson, 1894, s. 13; Avşar, 2020, s. 123). Meander motifinin; basamaklı meander, mazgal meander, çengel meander, gamalı haç meander, T meander, mazgal meander, çengel meander, gamalı haç meander, anahtar meander ve kırık meander olmak üzere birçok versiyonu mevcuttur (Sezer, 2002, s. 72).

Günümüzde bilinen en erken meander motifinin bir başka versiyonu olan gamalı haç motifi Ukrayna'nın Çernigov şehrinin yakınlarında bulunan Geç Paleolitik Çağ Kostenki ve Mezinsk yerleşim yerlerinde rastlanmıştır (Resim 1) (Ateş, 2002, s. 73). Burada ele geçen bilezik, çok sayıda dövme amaçlı yapıldığı sanılan mühür ve işlevi bilinmeyen bazı diğer eşyaların üzeri meander motifiyle bezenmiştir (Gimbutas, 1989, s. 25). Farklı işlevi bulunan çeşitli nesnelerde ısrarla uygulanan bu motifin yerleşmiş ve çok önemli bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi erken çağ sanatlarında süslemelerin ikonografik anlamı estetik değerlerinden ziyade genellikle mistik ve koruma yönlüdür (Marshack, 1976, ss. 274-282; Avşar, 2020, s. 124).

Resim 1: Mezino'dan, meander desenli mamut dişi bileklik. Geç Paleolitik Çağ. MÖ 23. bin civarı. (<https://arheologija.ru/>)

Söz konusu motifin Mezopotamya ve Anadolu'da da yaygın olarak kullanıldığı çok sayıda eser üzerinde işlenmesinden anlaşılmaktadır. Meander motifinin farklı varyasyonları olan gamalı haç betimlerinin en erken örneklerinden biri de Mezopotamya (Resim 2) ve Anadolu'daki Erken Neolitik Çağ yerleşimlerinde görülmektedir.

Resim 2. Mezopotamya'da Samarra Kültüründe Meander Motifi (Avşar, 2020, s. 127, fig. 4).

Çatalhöyük'te bulunan toprak damga mühürlerde de meander motifinin işlendiği görülmektedir (Resim 3) (Avşar, 2020, s. 126).

Resim 3: Çatalhöyük pişmiş toprak mühürlerinde meander motifi.

(Avşar, 2020. s. 210. fig. 3).

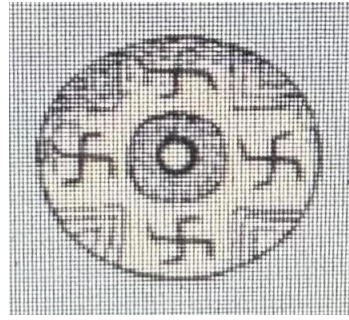
Mühürlerdeki bu denli serbest davranış ve komplike yorumlar Çatalhöyük insanının meanderin farklı yorumları olan haç, çarkıfelek ve helezon motifleri ile yeni tanışmadığını, bunları daha erken dönemlerden itibaren bildiğini ve kullandığını ortaya koymaktadır (Avşar, 2020, s. 126; Roaf, 1996, s. 45). Çatalhöyük mühürlerinin hiçbir baskısı bulunmadığından, bunların mülkiyet ifadesi, boy-soy damgası olarak duvar resimlerinde, tekstil ve deri ürünlerde, insan vücudunun süslemesinde veya ekmek mührü olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Roaf, 1996, s. 45).

Hitit sanatında da meander motiflerine rastlanmaktadır. MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Alacahöyük'ten ele geçmiş bir törensel eser üzerinde gamalı haçın birbirine geçtiği bir törensel eser ele geçmiştir (Resim 4). Burada bu motifin kutsiyet kazandığını ve törenlerde kullanılan bir sembol olduğu anlaşılmaktadır.

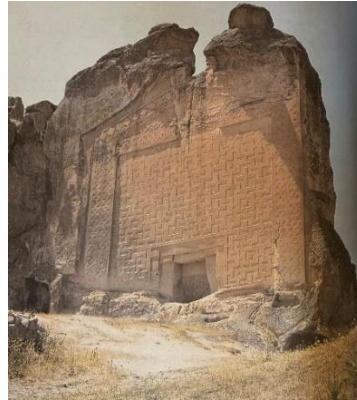
Resim 4: Törenselsymbol, Alacahöyük. MÖ 3. binyıl ikinci yarısı (Anadolu Medeniyetleri Müze Rehberi. s. 72, fig. 88).

Günümüze ulaşan çeşitli meander motifinin bir çeşit varyasyonları olan haç ve çarkıfelek betimleri bu simgelerin Anadolu ve Mezopotamya’da çok erken çağlardan itibaren bilindiğini ve yoğun kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu konuda bol malzeme sunan bir diğer merkez ise Troya’dır. Yuvarlak ağırşakların ortasındaki deliğin çevresinde bazen sistemli şekilde düzenlenmiş bazen de rastgele atılmış gibi simge ve çizimler arasında gamalı haç motifi yer almaktadır (Resim 5) (Avşar, 2020, s. 128).

Resim 5: Troya’dan meander motifli ağırşak (Avşar, 2020. s. 210. fig. 3).

Anadolu’da özellikle Friglerin meander motifini sıkça kullandıkları arkeolojik kazılarda ele geçen eserlerden anlaşılmaktadır. Kaya fasatlarında, mobilyada ve seramiklerde söz konusu motife sıkça rastlanmaktadır. Frig eseri olan Midas anıtının kaya fasadının meander motifıyla kaplandığı görülmektedir. Ayrıca meander motifinin işlendiği birçok Frig eserinin arasında Gordion’daki Büyük Tümülüs’te bulunan MÖ 8. yüzyılın sonuna tarihlenen ve yüzeyi tümüyle meander motifiyle işlenen mobilya parçası dikkat çekmektedir (Resim 6-7).

Resim 6: Midas Anıtı (Yazılıkaya) (Umar, 2008, s. 164, fig. 121).

Resim 7: Meander motifli Frig mobilya parçası, Büyük Tümülüs, Gordion. MÖ 8. yy'ın sonu. (Anadolu Medeniyetleri Müze Rehberi, s. 164, fig. 259).

Friglerde de daha çok kutsal alanlarda ve mezarlarda meander motifinin işlenmesi söz konusu motife kutsiyet atfettiği ve koruyucu anlamlarının ön plana çıktığını göstermektedir.

Meander motifini severek kullanan bir başka kültür de Yunan kültürüdür. Antik Yunan sanatında meander motifi, sonsuzluğu veya şeylerin sonsuz akışını sembolize etmekteydi. Tekrarlayan geometrik bir motif, sonsuzluk ve birliğin sembolüydü (Schinas, 2024).

Yunan sanatının birçok dalında işlenen meander motifinin sonsuzluk, birlik, hayatın labirenti ve korumayı sembolize ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca meander motifi labirent gibi yılanvari kıvrılan, kutu şeklindeki bir yola ya da kesintisiz dalgaların ve hayatın sonsuz akışının ya da bereketli bir hasadın sembolü olarak da görülmekteydi (Coffee, 2024).

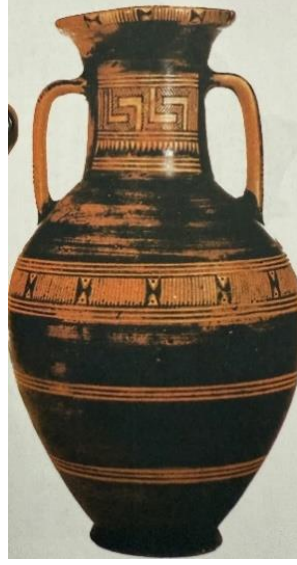
Yunan sanatında her dönemde görülen meander motifi özellikle Geometrik Dönem seramiğinde (MÖ 1050-710) (Cenker, 2021, s. 20) Erken dönemden Geç döneme kadar sevilerek sıkça kullanıldığı görülmektedir (Resim 8).

Aşağıdaki görselde sivri dipli pyksisin gövde kısmında içi taralı iri meander motifi işlenmiştir.

Resim 8: EGD seramiği üzerine işlenmiş meander motifi. MÖ 900-850 (Cenker, 2021, fig. 48).

Bir diğer görselde Orta Geometrik döneme ait bir amphoranın boyun kısmında içi taralı iri meander motifi işlenmiştir (Resim 9).

Resim 9: Boyun kısmında meander motifi işlenmiş amphora. MÖ 900-760 (Cenker, 2021, fig. 51).

Geç Geometrik dönemde de seramikler üzerinde meander motifinin uygulanmasına devam edildiği görülmektedir. Aşağıdaki görselde Dipylon Ressamına ait (MÖ 760-750) bir amphoranın boyun ve gövde kısmına iri ve içi taralı meander motifi işlenmiştir (Resim 10).

Resim 10: Amphora üzerine işlenmiş meander motifi, MÖ 760-750 (Cenker, 2021, fig). 58).

Deadalik dönemde Yunan heykel sanatında da meander motifinin kullanıldığı görülmektedir. Atina'dan bir mezarda bulunan seramikler yardımıyla MÖ 750'lere tarihlenen beş eserle ele geçen genç kız yontusunun polosunda da meander motifi işlenmiştir (Resim 11). Bu heykel işleniş bakımından Doğulu öncüllerini hatırlatarak Yunan ile Doğu arasındaki kültürel etkileşimi de göstermesi açısından önemlidir (Boardman, 2013, s. 15).

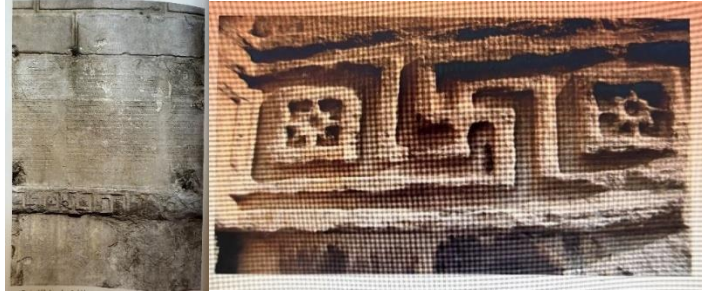
Resim 11: Atina'dan polosunda meander motifi işlenen genç kız heykeli (Boardman, 2001, fig. 19).

Yunan Siyah Figür seramiğinde de Yunanlı sanatçıların meander motifini kullandıkları görülmektedir. Ölü kültüne ait bir adak levhası (Boardman, 2013, s. 83) üzerine meander motifinin işlendiği görülmektedir (Resim 12).

Resim 12: Adak levhası üzerinde meander motifi (Boardman, 2013, fig. 105.1).

Roma Dönemi'nde de meander motifinin kullanıldığı çeşitli sanat eserleri üzerinde görülmesinden anlaşılmaktadır. Bu eserlerden biri de Augustus Tapınağıdır (MÖ 27-MS 14) (<https://www.turkishmuseums.com/museum/detail/1946-ankara-augustus-tapinagi/1946/1>, Erişim Tarihi: 20.12.2025). Cella duvarlarında yer alan meander motif dizisi (Resim 13 a-b), muhtemelen hem dekoratif hem de bu motifin geçmişten gelen kutsiyet atfetme amacıyla yapılmıştır.

Resim 13 a: Ankara Augustus Tapınağı kuzey duvarlarında yer alan meander kuşağı, **b:** ayrıntısı.

a: (Umar, 2008, s. 256, fig. 159), **b:** (Eken, s. 46, fig. 16).

Görüldüğü üzere meander motifi birçok kültürde kesintisiz bir şekilde işlenmiş ve sevilerek kullanılmıştır.

Bizans Sanatında Meander Motifi

Dünyanın en uzun devletlerinden biri olan Bizans'ın kuruluşu Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılmasıyla başlamıştır (Ostrogorsky, 2015, s. 49). Bu ayrılmayla etnik, kültürel ve sosyal farklılaşma Bizans'ın kendi sanatını meydana getirmesinde önemli nedenlerden birkaçı olmuştur. Bu farklılıkların yanı sıra, Bizans İmparatorluğu'nun medeniyet tarihindeki varlığını gösteren sanatın oluşmasında Roma'dan miras kalan gelenekler, eski Yunan medeniyetinin Helenistik çağının estetik bilgileri, Hristiyan inancının mistik duyguları, Anadolu insanının yaratıcı gücü ve tecrübesinin katkısı büyüktür. Bizans sanatının çizgi ve ahengi, şekil güzelliğini ortaya çıkardıkları birçok sanat dalı vardır. Bu sanat dallarından süsleme sanatı bitkisel, geometrik ve figüratif kompozisyonlarla çeşitlilik arz etmektedir. Geometrik kompozisyonlar içerisinde kendine yer edinen meander motifi; düzen ve dengesiyle birçok dalda dönemin başkent yapılarının anıtsal resim sanatında görülen antikite kökenli motifi olması bakımından dikkat çekmektedir. Bizans döneminde tuğla cephe süslemelerinde işlendiği örnekler vardır. En güzel örneklerinden biri Khora Manastır Kilisesi Parekklesion kubbesi pencere kemer iç yüzeylerinde ve apsis kemer üst yüzeyindeki (Kaya, 2025, s. 912) (Resim 14) örnektir. Benzer süsleme uygulamasını Khristos Soter Kilisesi'nde apsis penceresinin üst kısmında (Resim 15) Lips Manastırı güney kilise apsis cephesinde (Yalbaz, 2015, ss. 111-112; Şentürk & Urfalıoğlu, 2017, s. 769) görmek mümkündür (Resim 16).

Resim 14: Khora Manastır Kilisesi, apsis kemeri

(Kaya, 2025, s. 921)

Resim 15: Khristos Soter Kilisesi'nde apsis penceresi (Yalbaz, 2015, s. 111)**Resim 16:** Lips Manastırı güney kilise apsis cephesi (Yalbaz, 2015, s. 112)

Türk İslam Süsleme Sanatında Meander Motifi

İnsanoğlunun varlığından beri var olan semboller, birer işaret dili olarak kullanılmasının yanı sıra, kültürlerin aynası olmaya devam etmektedir. Hayvanlardan, doğadan veya herhangi bir nesneden esinlenerek yapılan semboller sadece estetik ve süsleme amaçlı değil aynı zamanda insanların duygularının, inançlarının, düşüncelerinin somut birer anlatma şeklidir. Bu sembollerden biri meanderdir. Antik dönemden beri işlenmeye devam eden meander, pek çok kültürde işlenmiştir. Gamalı haç veya svastika olarak da çeşitli isimlerle ifade edilen bu motif, özellikle Asya'da yaygın kullanılmış en eski simgeler arasındadır (Çolpan, 2025, ss. 182-183). Türk İslam süsleme sanatlarının zengin süsleme repertuarı içindeki yerini almıştır. (Türk İslam sanatı süslemesi geniş bir coğrafya ve geniş bir sanattan ibarettir. Makalede kronolojik olarak belli örnekler üzerinde durulmuştur).

İslam dünyasında Türklerin ortaya çıkması Abbasiler döneminde olmasına rağmen Türk İslam sanatının orijinal, büyük bir sanat olarak gelişimini Asya'da kurulan Müslüman Türk devletlerinde görmektedir. Sanatın bütün alanlarında görülen yenilik ve gelişmeler süsleme sanatlarında da kendini hissettirmeye başlamıştır (Aslanapa, 1999, s. 25). İslamiyet'le birlikte süsleme sanatlarındaki en belirgin özellik insan ve hayvan figürlerinin olduğu gibi yapılmasından kaçınılmasıdır. Bu nedenle İslam süsleme sanatlarında bitkisel ve geometrik süslemeler gelişmiştir. Geometrik süslemelerden biri meander motifidir.

Eski Yunan sanatında karakteristik geometrik sembollerden olan meander, Türkçe'de "aşık yolu" anlamına gelmektedir. Adını Ege Denzine dökülen Menderes Nehri'nin

kıvrımlarından alan bu motif, Türk İslam süsleme sanatlarında oldukça sık kullanılmıştır. Basit anlamda tek bir şeridin köşeli kıvrımlar meydana getirmesiyle oluşan motif, birbirini kesen iki şeritle işlenmesiyle daha zengin bir görünüme kavuşturulmuştur. Zikzak çizgilerinin enine ve boyuna tekrarlanmasıyla da daha girift motifler elde edilmiştir. Geometrik süsleme çeşidi içerisinde genellikle bordürlerin süslemesinde kullanılmasının yanı sıra sanatçılar sonsuz yüzey motifi olarak da yüzeylere işlemiştir (Demiriz, 1979, ss. 28-29).

Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra, ilk Türk İslam devleti olan Karahanlılar zamanından itibaren (842-1212) meander motifi hem mimaride hem de küçük sanatlarda işlenmeye devam etmiştir. Karahanlı minarelerinden 11. yüzyılda inşa edilmiş olan Özkent minaresi sekizgen karnak üzerine yükselen silindirik gövdeden oluşmaktadır. Silindirik gövde on iki zengin süsleme kuşağına ayrılmıştır. Meander motifi bu kuşaklarda tuğlaların yatay ve dikeyde dizilimleriyle meydana getirilmiştir (Resim 17).

Resim 17: Özkent Minaresi

(<https://bilimdili.com/arkeotarih/tarih-tarih/karahanli-minareleri> (Erişim tarihi: 05.12.2025))

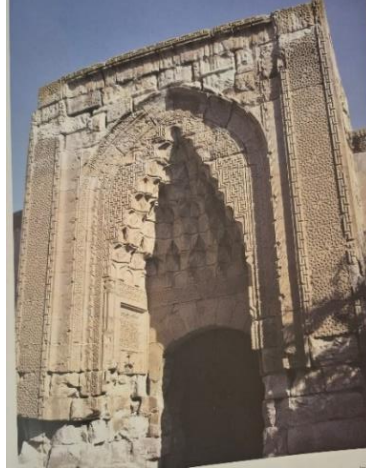
Türk İslam sanatının süsleme öğelerinden biri olan meander motifi; Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu süsleme sanatlarında sevilerek kullanılmaya devam etmiştir. Özellikle tuğlaların dizilimiyle oluşturulmuştur. 12.- 13. yüzyıllara gelindiğinde Anadolu Selçuklu sanatını görmekteyiz. Motifin en yoğun işlendiği bu dönemde özellikle taç kapılarda bordür olarak karşımıza çıkmaktadır. Konya Karatay Medrese (Düz, 2019, s. 111) taç kapı kemerindeki bordürler ve yine taç kapının her iki yanında pano olarak işlenmiş meander motifleri dönemin önemli örneklerinden biridir (Resim 18).

Resim 18: Konya Karatay Medresesi

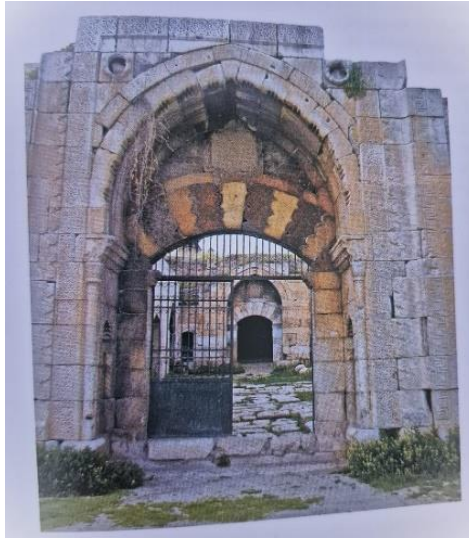
(<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/konya/gezilecekyer/karatay-medresesi-cini-eserler-muzesi>) (Erişim tarihi: 06.12.2025)

Anadolu Selçuklu yapılarında önemli bir yere sahip olan kervansaraylar, 12. yüzyılın son çeyreğinden sonra inşa edilmeye başlanmış olup Selçukluların yıkılışına kadar inşaları devam etmiştir (Acun, 2007, s. 16). Ticaret yapılarından biri olan kervansaraylar hem ticaret hem de konaklama işlevli ile dönemin en anıtsal yapı gruplarından biridir. Kayseri Tuzhisarı Hanı bu anıtsal yapılardan biridir (Şaman Doğan & Görür, 2007, s. 460). Yapının taç kapısı mukarnas kavsaralı olup, taç kapının her iki yanında geniş bordürleri çevreleyen ince işlenmiş meander motifleri vardır. Bir ters bir düz zikzakların işlendiği motifin benzer uygulaması, mukarnas kavsarayı çevreleyen sivri kemerin iç kısmında, mukarnas kavsaranın kemer köşeliklerinde zemini doldurmuş olarak görülmektedir (Resim 19).

Resim 19: Kayseri Tuzhisarı Hanı (Ögel, 2015, s. 485).

Taç kapının her iki yanında işlenen ince meander motifinin dışında Denizli-Çardak yolu üzerinde inşa edilmiş Selçuklu kervansaraylarından Ak Han'ın (Goncalı Hanı) (Bayhan, 2007, s. 291) taç kapısının her iki yanında, Anadolu Selçuklu süsleme sanatının en güzel örneklerinden biri olan içerisinde hayvan figürlerinin yer aldığı gamalı haç şeklinde işlenmiş meander motifi dikkat çekmektedir. Sağlı-sollu işlenen meanderlerin içerisinde figürler işlenmiştir (Resim 20). Dönemin kervansaray yapıları arasında yer alan İncir Han'ın ahır taç kapısının en dışında, antik dönemde menderes motif (Ünal, 2007, s. 309) olarak da bilinen meanderler alt ve üst kısımlarda birer düğüm motifi ile sonlandırılmıştır (Resim 21).

Resim 20: Ak Han (Goncalı Hanı) (Bayhan, 2007, s. 291)**Resim 21:** İncir Hanı (Ünal,2007, s. 309)

Anadolu Selçuklunun en önemli tarihsel rolü arasında Eski Roma topraklarını, bir yandan Emevi ve Abbasi devletlerinin yaptıkları gibi İslam uygarlığının bir parçası haline getirirken, diğer yandan Türkleştirmiş olmasıdır. Anadolu toprakları üzerinde meydana gelen bu sürece paralel olarak ortaya çıkan beylikler vardır (Yaşar Ocak, 2015, ss. 13-14). 12. -13 yüzyıllarda Anadolu'nun güneydoğu bölgesinde gelişerek kendinden sonraki dönemlerde bile etkisini uzun süre devam ettiren bir Türk İslam devleti Artuklulardır. Bu dönemde birçok mimari eser inşa etmelerinin yanı sıra, süslemede de etkin rol oynamışlardır (Yariş, 2022, s. 148). Antik döneminden gelen meander motifini eserlerinde işlemişlerdir. Mardin Latifiye Cami (Altun, 1971, s. 46) motifin işlendiği örneklerden biridir. Taş işçiliğın uygulandığı caminin harım kapısını çevreleyen geniş bordürde meander motifi uygulanmıştır (Resim 22).

Resim 22: Mardin Latifiye Cami (Zorlu, 2018, s. 327)

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri olan Diyarbakır'da bulunan Diyarbakır Ulu Cami'de meander motifinin güzel bir örneği vardır. Cami, İslam geleneğine göre

Diyarbakır'ın 639'da fethedilmesiyle şehrin en büyük kiliselerinden biri olan Mor Thoma Kilisesi'nin camiye dönüştürülmesiyle açıklanır (Gabriel, 2014, ss. 172-173; Strzygowski, 2015, s. 227). Caminin en erken tarihli kitabesi Büyük Selçuklu dönemine aittir. Diyarbakır Ulu Cami'nin avlusunda batı revakın üst katındaki sütunda işlenen motif, bir ters bir düz şekilde geometrik ritimle hiç boş yer kalmayacak şekilde sütunun gövdesini süslemektedir (Resim 23).

Resim 23: Diyarbakır Ulu Cami- Batı revakı üst kattaki sütun (Zorlu, 2018, s. 177)

İslam sanatında geometrik motifler her zaman yer almıştır. Meander motifi bu geometrik motiflerden biridir. Düz, dik veya zikzak şeklindeki bu çizgiler bazen bir bordürde bazen de geniş alanlarda sonsuzluk prensibiyle kendini göstermektedir. Türk İslam sanatında süsleme motifleri arasında geometrik bir ritimle kesintisiz olarak ilerleyen çizgilerin meydana getirdiği meander motifi yalnızca mimaride değil aynı zamanda çini, ahşap, halı-kilim ve maden sanatlarında da işlenmiştir. Türk İslam sanatının önemli eserlerinin verildiği Selçuklularda çini, İslam sanatının en güzel eserlerini vermiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu eserler içerisinde Sultan I. Keykavus tarafından 1217-1218 tarihinde inşa ettirilen İzzettin Keykavus Şifahanesi gelir. Şifahanede yer alan türbenin üç bölümlü girişi meander motifinin çini ile işlenmiş önemli eserlerindendir. Ortada kapı, kapının her iki yanında bulunan pencerelerin üç dikdörtgene bölünerek ve her dikdörtgeni oluşturan çerçevenin bordürlerinde işlenmiş olan meander motifleri dikkat çekmektedir. Cephedeki düzen ve dengenin meander motifi ile tamamlanmasının yanı sıra motifini ikonografik olarak koruyucu anlamıyla da işlenmiş olabileceği söylenebilir (Resim 24). Selçuklu sanatında çini işlenmesinin yanı sıra Osmanlı çinilerinde de kendine yer edinmiştir. British Museum'da sergilenen, 1510-1515 tarihli Osmanlı çini kandil (Arol, 2017, s. 4) bu eserlerden biridir. Kandilin gövdesinden boyun kısmına geçmeden önce meander süslemeli bir bordüre işlenmiştir (Resim 25).

Resim 24: İzzettin Keykavus Şifahanesi- Türbe girişi

(<https://www.sanatin Yolculugu.com/izzettin-keykavus-sifahanesi> (Erişim tarihi: 09.10.2025))

Resim 25: Osmanlı çinisi (1510-1515)- British Museum, Londra (Arol, 2017, s. 4)

Maden sanatı, insanlık tarihinde önemli bir yere sahip olup çeşitli kültürlerde farklı biçimlerde uygulamaları olan bir sanattır. Yakın Doğu topraklarında, Mısır, Mezopotamya, Anadolu ve İran gibi bölgelerde gelişmiş olan bu sanat (Uğraşkan & Naddah, 2024, s. 314), Türk İslam süsleme sanatlarında ilk dönemlerden beri varlığını göstermektedir. Maden sanatında önemli eserlerin verildiği dönemlerden biri Memluklülüdür. Memluklu sanatında yer alan önemli süsleme konularından biri geometrik motiflerdir. Bu motifler içerisinde meander motifi İslam coğrafyasındaki soyut sanatın temel formlarından biri olmaya devam ettiği görülmektedir. İşlendiği yüzeylerde bordür olarak yer almasının yanı sıra yüzeyi tamamen dolduran bir prensibe de sahiptir. Kahire İslam Müzesi Hararı Koleksiyonu’da yer alan bir buhurdanda işlenen meander motifleri, eserin hem kapak hem de gövde kısmında hiç boş ver kalmayacak şekilde yüzeyi doldurmaktadır (Resim 26). Benzer bir örnek New York Metropolitan Müzesinde sergilenmektedir. Bu eserde de yine buhurdanın kapak ve gövde kısımlarında bir ters bir düz kesintisiz izleyen çizgilerle meander motifi işlenmiştir (Resim 27).

Resim 26: Kahire İslam Müzesi Hararı Koleksiyonu (Hassanein, 2015, s.172)

Resim 27: New York Metropolitan Müzesinde (Hassanein, 2015, s.180)

Türk İslam sanatlarının süsleme özelliklerinden biri olan ahşap sanatının Selçuklu döneminde ışık-gölge etkisinin yüksek olduğu, 13. yüzyıla beraber Osmanlı döneminde renk zenginliğinin arttığı ve 16. yüzyıla gelindiğinde ise bu özelliklerin gelişmiş olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Değişik coğrafyalarda kendine özgü bir gelişim süreci gösteren ahşap sanatının klasik dönemde önemli yapılar üzerinde işlendiği görülmektedir. Bu yapılar arasında en önemlilerinden biri olan Kanuni Sultan Süleyman döneminin Mimar Sinan'ın inşa ettiği Süleymaniye Külliyesi'dir. Cami, türbe, darülkurra, çeşme, mektep, medrese, imaret, darüşşifa, tabhane, saray, hamam vb. olmak üzere yirmiyeye yakın eserin bir arada yer aldığı bu külliye (Necipoğlu, 2017, s. 276) ahşap süsleme seçkin süsleme grubu içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Külliye'nin camisinde çalışmaya konu olan meander motifinin güzel örnekleri bulunmaktadır. Süleymaniye Camii'nin abanoz ağacında yapılmış olan giriş kapısında yer alan kapı kanatlarında, ortadaki geometrik süslemelerin etrafı meander motifiyle çevrelenmiştir. Benzer meander süslemesi, Hünkâr Mahfilinde tekrar edilmiştir. Hünkâr Mahfilinin pencere kanadındaki süslemelerin etrafında bir bordür şeklinde işlenmiştir (Bozer, 2007, ss. 333-336) (Resim 28 a-b).

Resim 28: İstanbul Süleymaniye Camii (Bozer, 2007, ss. 333,337)

a: Kapı kanadı

b: Hünkâr Mahfili pencere kanatları

Çin ve Hindistan'ın en eski motiflerinden biri olan ve gamalı haç, svastika veya meander adlarıyla anılan geometrik motifleri vardır. Çinlilerde “on bin” denilen gamalı haç veya svastika ölümsüzlüğün, sonsuzluğun ve yeniden doğuşu; Hindistan’da iyi şansın, talihin simgesi sembolüyle süslemelerde yer edinmiştir (Eberhard, 2000, ss. 121, 142, 234). Türk İslam sanatında ise bu ikonografik anlamlarının en güzel örneklerini halıların üzerinde işlenmiş olarak da görmekteyiz. Vakıflar Halı Müzesi’nde sergilenen ve 13.- 14. yüzyılda Doğu Anadolu’da dokunduğu kabul edilen halının bordür kısmında mavi renkli zemin üzerinde birbirini takip eden, Selçuklu kufi yazı geleneğinden geliştiği bilinen svastika ve kanca motiflerinin stilize edilerek işlendiği güzel bir örnek vardır. Ana bordürdeki bu motifler, sonsuzluğu ifade edecek şekilde sıralanmıştır (Kardeşlik, 2011, s. 84) (Resim 29).

Resim 29: Vakıflar Halı Müzesi / A-281 nolu halı (Kardeşlik, 2011, s. 84)

Büyük bir halıdan parça olarak günümüze kadar gelebilen, İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi’nde sergilenen Konya Selçuklu halısında (Aslanapa, 1987, s. 16) kırmızı zemin üzerine işlenen bir düz bir ters işlenmiş meander motif, halı sanatında meander motifinin sevilerek işlendiğinin güzel örneklerinden bir diğeridir (Resim 30).

Resim 30: İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi- Konya Selçuklu Halısı (Aslanapa, 1987, s. 22).

Sonuç

İnsanların yaşamı anlamlandırma ve kutsama eğilimi Tarih öncesi dönemlerden beri var olan eylemlerdir. Bu eylemler birtakım ritüel ve sembollerle gerçekleştirilmektedir. Söz konusu sembollerin en önemlilerinden biri olan meander motifi, hemen hemen tüm dönemlerde ve kültürlerde rastlanmaktadır. Bunun nedeni bu motifin hem kutsal bir boyut taşıması hem de çeşitli sanat alanlarında uygulanmasıyla nesilden nesile aktarılmasıdır. Bu takım semboller tüm insanlığa mal olmuş ve insanlığın kültürel hafızasında yer almıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan meander motifinin kullanımı incelendiğinde; kesik meander, çengel meander, ağaç meander ve mazgal meander şeklinde çeşitli tipleri olduğu; mimari, heykel, seramik, mobilya tasarımı, çeşitli mücevherat vb. alanlarda yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlk olarak Geç Paleolitik Çağ'da Ukrayna'daki Çernigov şehrinin yakınlarında bulunan Kostenki ve Mezinsk yerleşim yerlerinde birtakım objeler üzerine meander motifinin bir versiyonu olan gamalı haçın işlendiği görülmektedir.

Dünya üzerindeki birçok kültürde meander motifine rastlanmaktadır, ancak konuyu sınırlandırma adına Mezopotamya, Anadolu, Yunan, Roma, Bizans ve Türk-İslam sanatlarından belli başlı örnekler incelenmiş ve sanatın her alanında meander motifinin farklı versiyonlarının kesintisiz bir şekilde ve sevilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu motif kelime kökeni olarak Batı Anadolu'daki Menderes Nehri'nin bükümler çizerek oluşturduğu şekilden dolayı Yunanlar "Maiandros" diye adlandırmışlardır. Muhtemelen her kültür kendi anlayışı ve inancı doğrultusunda meanderlere farklı isimler vermişlerdir, fakat anlam itibarıyla genellikle aynı görüşte hem fikir oldukları anlaşılmaktadır. Sonsuzluk, birlik, yeniden yaşam vb. anlamlar yükleyerek ve tapınak duvarlarına işleyerek tapınağa veya mezarlıklara armağan olarak bıraktıkları objeler üzerine bu motifi işleyerek kutsiyet atfetmişlerdir.

Bizans sanatında uygulanan meander motifinin mimari eserler üzerinde işlenmiş olduğu görülmektedir. Geniş alanların düz veya zikzaklı çizgilerle doldurulmuş alanlar mimaride ilk dikkat edilen uygulamalar olmuştur.

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle beraber süsleme sanatında farklı motiflerin sıklıkla işlenmeye başlandığı görülmektedir. İslamiyet'le gelen tasvir yasağı süslemeye figüratif motiflerin yerini bitkisel ve geometrik motiflere bırakmıştır. Bu motifler arasında geometrik süsleme yüzyıllardır farklı sanat alanlarıyla yorumlanmıştır. İslam sanatında ve geleneğinde yer alan kavramların, olguların anlatılmasında estetik bir ifade yöntemi oluşturmuştur. Bu estetik ifadeler arasında meander veya menderes olarak adlandırılan motifi, ilk Türk-İslam devleti olan Karahanlılardan başlayıp günümüze kadar sanatın bütün alanlarında işlenmeye başlanmıştır. Türkçede "aşık yolu" anlamına gelen motif, estetik olarak çizgilerin kesintisiz ilerlemesiyle sonsuzluğu; geometrik ritimle düzen ve dengeyi ikonografik anlamlarıyla anlatması bakımından dikkat çekmektedir. İslam coğrafyasındaki evrensel bütünlüğü anlatırken düz veya dik işlenmesi soyut sanatın temellerinden biri olmuştur. Mimaride veya küçük sanatlarda işlenirken ya bir bordürde ya da hiç boş yer kalmayacak şekilde yüzeylerin süslemesinde karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç itibarıyla meander motifinin içerdiği anlamlar nedeniyle Paleolitik Çağ'dan günümüze kadar kesintisiz bir şekilde Mezopotamya, Anadolu, Yunan, Roma, Bizans ve Türk-İslam sanatlarında, sanatın her dalında, yaygın olarak ve sevilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Etik Beyan/ Ethics Statement

"Meander: Sonsuz Çizginin Tarihsel ve Sanatsal Değerlendirilmesi" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinden herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kurulları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik. Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. Teşekkürler: Bu çalışma için teşekkür beyanı bulunmamaktadır. Yapay Zekâ Beyanı: Herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.
Peer-review: Externally peer-reviewed. Double-blind Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest Financial Support: The author declared that this study has received no financial support Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required. Acknowledgments: The authors have no acknowledgments to declare. AI Declaration: The author declares that any of AI tools has not been used for this study

KAYNAKLAR/REFERENCES

- Acun, H. (2007). *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. H. Acun (Ed.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Altun, A. (1971). *Mardin’de Türk devri mimarisi*. İstanbul: Gün Matbaası.
- Anadolu Medeniyetleri Müzesi Rehberi*. (1997). Ankara: Müze Eserleri Turistik Yayınları.
- Arol, Z. (2017). Osmanlı dönemi camilerinde çini kandiller. *Journal of Awareness*, 2 (4), 1-14.
- Aslanapa, O. (1987). *Türk halı sanatı’nın bin yılı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Aslanapa, O. (1999). *Türk sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ateş, M. (2002). *Mitolojiler ve semboller-anatanrıça ve doğurganlık sembolleri*. İstanbul: Aksiseda Yayınları.
- Avşar, L. (2020). Antik Yunan seramiklerdeki haç ve çarkifelek simgeleri ve bunların Avrasya, Anadolu ve Mezopotamya kültürlerindeki muhtemel kaynakları. *Mukaddime*, 3, 115-140.
- Bayhan, A. A. (2007). *Ak Han (Goncalı Hanı)*. H. Acun (Ed.) Anadolu Selçuklu dönemi kervansarayları içinde (ss.281-303). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı. Boardman, J. (2013). *Siyah figürlü Atina vazoları*. (Çev. Gürkan Ergin). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Bozer, R. (2007). *Süleymaniye’nin ahşapları*. S. Mülayim (Ed.) Bir şaheser Süleymaniye külliyesi içinde (ss.329-353). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Coffee, K. (2024). *The meaning and history of the Ancient Greek Key Pattern*. 20.12. 2025 tarihinde <https://www.shutterstock.com/blog/greek-key-pattern> adresinden erişildi.
- Çolpan, G. (2025). Geçmişten günümüze svastika motifi. *Premium Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 9(51), 181-191.
- Demiriz, Y. (1979). *Osmanlı mimarisi süsleme I (Erken devir/1300-1453)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Düz, Ö. (2019). *Konya Karatay medresesi süslemelerinin desen ve tasarım özellikleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Eberhard, W. (2000). *Çin simgeleri sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Eken, S. (2009). *Batı Anadolu’da Hellenistik dönem tapınak mimarisinde meander motifinin uygulanımı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Eliade, M. (2017). *İmgeler ve simgeler*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Erhat, A. (1997). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Remzi Yayınevi.
- Gabriel, A. (2014). *Şarki Türkiye’de arkeolojik geziler*. (Çev. İdil Çetin). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Gimbutas, M. (1989). *The language of the goddess*. San Francisco: Harper & Row.
- Hassanein, İ. (2015). *Memluklu maden sanatında Selçuklu etkileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Kardeşlik, S. (2011). Vakıflar halı müzesinde Selçuklu ve Selçuklu geleneğindeki halılarda kozmolojik ve ikonografik boyut. *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 2, 73-90.

Kaya, M. (2025). Palaiologoslar dönemi başkent anıtsal resim sanatında anikonik desenler. *Orta çağ ve Türk dönemi kazıları ve sanat tarihi araştırmaları bildiri kitabı*, Çelemoğlu, Ş., Gülbudak, Ö., Atıcı, A., Işık Yayla, R., Bahar, B., Özdoğan Türkyılmaz, H. (Ed.) Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.

Manceff, D. N. (2022). *Sanatın sırları*. (Çev. Özge İlk). M. Üstünepek (Ed.). İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

Marshack A. (1976). Implications of the Paleolithic symbolic evidence for the origin of language. *Current Anthropology*, (17) 2, 274-282.

Necipoğlu, G. (2017). *Sinan çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda mimari kültür*. İstanbul: Ofset Yapımevi.

Ostrogorsky, G. (2015). *Bizans devleti tarihi*. (Çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ögel, S. (2015). *Mimari bezeme ve el sanatlar-taşkapılar*, M. Yılmaz. (Ed) Anadolu Selçukluları ve beylikler dönemi II içinde (ss.469-486). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Roaf, M. (1996). *Atlaslı büyük uygarlıklar ansiklopedisi 9. Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*. (Çev. Zülal Kılıç). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Samanian, S., & Hasanzadeh, M. (2013). A Study of meander motif and its position in the ancient civilizations. *HONAR HA-YE-ZIBA Visual Arts Quarterly Journal of Fine Arts*, (18) 2, 1-15. doi: [10.22059/jfava.2013.36378](https://doi.org/10.22059/jfava.2013.36378)

Schinas, A. (2024). *The meander, a characteristic symbol of Greek culture*. 20.12. 2025 tarihinde <https://greekcitytimes.com/2024/03/07/the-meander-symbol-greek-culture/> adresinden erişildi.

Sezer, S. S. (2002). *Roma dönemine kadar mozaik'de meander motifi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Strzygowski, J. (2015). *Kuzey Mezopotamya, Helen bölgesi ve Batı Avrupa'nın Ortaçağ sanat tarihine eklemeler-Amida*. (Çev. Bülent Özçelik & Hanife Türkseven). Ankara: Orient Yayınları.

Şaman Doğan N. & Görür, M. (2007). *Anadolu Selçuklu kervansaraylarında süsleme*. (Ed). H. Acun Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları içinde (ss.451-472). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Şentürk, H.& Urfalıoğlu, N. (2017). İstanbul'da bulunan son dönem Bizans yapılarında cephe bezemeleri. *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 6(2), 763-772.

Topal, M. (2022). *Ezoterik tasavvuf, tasavvufta semboller, kavramlar ve ezoterik sırlar*. İstanbul: Destek Yayınları.

Uğraşkan, E. & Naddah, S. (2024). İslam maden sanatında insan başlı yazılar. *İstem*, 43, 311-332.

Umar, B. (2008). *Phrygia- bir tarihsel coğrafya araştırması ve gezi rehberi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Uslu Azarak, L. (2023). Mimari, seramik ve insan bedeni üzerindeki daire sembolünün ezoterik anlamları üzerine. A. Çatalcalı Ceylan, S. Battal, A. Toptaş, H. C. Öztürker Demir (Ed.) *Sosyal ve beşeri bilimlerde uluslararası çalışmalar I* içinde (ss.293-306). Ankara: Serüven Yayınevi.

Ünal, R. H.n (2007). *İncir Hanı*. H. Acun (Ed.) Anadolu Selçuklu dönemi kervansarayları içinde (ss.302-319). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Wilson, T. (1894). Swastika the earliest known symbol and its migrations. U.S. National Museum.

Yalbaz, İ. S. (2015). *Bizans mimari bezemesinde Sasani sanatının etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Yariş, S. (2022). Diyarbakır merkez Artuklu sanatında figüratif süsleme. *Presented at the 2. International Archeology, Art, History and Cultural Heritage Congress*, Şanlıurfa, 147-181.

Yaşar Ocak, A. (2015). Anadolu Selçukluları ve beylikler dönemi uygarlık tarihi araştırmalarına genel bir bakış. M. Yılmaz (Ed.) *Anadolu Selçukluları ve beylikler dönemi uygarlığı I* içinde (ss.13-19). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Zorlu, İ. (2018). *Diyarbakır ve Mardin'deki İslam dönemi dini mimarisinde geometrik süsleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

<https://www.turkishmuseums.com/museum/detail/1946-ankara-augustus-tapinagi/1946/1>
(Erişim Tarihi: 20.12.2025).